

Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926–1930)

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Kürtçü faaliyetlerin tehdidi ile karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Bilindiği gibi, bu tehditlerin ilki ve en büyüğü Şeyh Sait isyanı (13 Şubat–15 Nisan 1925) olmuştur. Musul'u İngiliz mandaterliği altındaki Irak'a bağlamak maksadıyla kışkırtılan ve kısa sürede Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa gibi geniş bir alana yayılan isyan hareketi her ne kadar 15 Nisan'da bastırılmışsa da bölgede huzursuzluk dört yıl daha devam etmiştir. Bu huzursuzluk yıllarında İngiliz casusu Albay Lawrens'in Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de genel bir Kürt ayaklanmasını planlamak için gizlice bu bölgeye gönderildiği ve Kürt Teali Cemiyeti, Vilayeti Sitte Kürt Cemiyeti gibi kuruluşları yeniden organize ettiği bilinmektedir. Çalışmamızda 1926 yılında başlayan ve 1930 sonlarına kadar devam eden Ağrı isyanında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait raporlardan yararlanılarak, başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin rolü özerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ağrı İsyanları, Türkiye, Kürt Cemiyetler, İngiltere.*

Foreigner Influence At The Ağrı Revolts

ABSTRACT

After the Turkey Republic established, same as the period of National Contention, Turkish government has been come face to face with menace of Kurdish activity. As known, first and most serious Kurdish activity is Şeyh Sait revolt(13 February-15 April 1925). This revolt had been provoke by United Kingdom, who desired to let Musul to Iraq which is under her own mandate, and then revolt spread to Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa. However much this revolt had been overcome at 15 April, but restlessness at this region has been continue for four years. Its known that, that times British spy Colonel Lawrens had been sent to Turkey, Iraq, Iran, Syria secretly make a plan for to get general Kurdish revolt and for this reason he was put together Kurdish Teali Association, Vilayeti Sitte Kurdish Association. This study, based on documents retrieved from "UK National Archives", focusses on the Ağrı Revolts which started 1926 and finished at 1930, play a part in importance of especially British, French, Italy and Greek policy related with this subject.

Keywords: *Ağrı Revolts, Turkey, Kurdish Associations, United Kingdom.*

Giriş

Bugün Orta Doğu olarak adlandırılan bölgede meydana gelen gelişmeler, tarihin hemen hemen her döneminde bütün dünyayı etkilemiş, bütün dünyanın ilgisini çekmiştir. Orta Doğunun dünya politikasındaki bu tarihi rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir aracı olmasından kaynaklanmaktadır.

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kütahya, esradegerli@gmail.com

Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğudadır. Bununla birlikte bölgenin yirminci yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimi ile belirginleşmiştir. Bu nedenlerden dolayı, Orta Doğu büyük devletlerin rekabet sahasına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu bölge üzerindeki çekişmeler Şark Meselesi olarak adlandırılmış ve Avrupa Devletleri Türkleri bu coğrafyadan atmak ve yok etmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Batı'nın Türklere karşı süregelen bu tutum ve davranışları, Osmanlı Devleti'nde baş gösteren çöküş belirtilerinin başlamasıyla yeni bir şekil ve mana kazanmış, Avrupalılar nazarında Osmanlı'nın mirasının paylaşılması halini almıştır¹. Bu devletlerden özellikle İngiltere'nin stratejik ve ekonomik değeri olan Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu destekleme politikasına uygun olarak bölgeye gönderdiği misyonerler, diplomatlar, uzmanlar ve din adamları faaliyet göstererek, Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupları kıskırtmıştır². Bu bağlamda Mark Sykes ve İngiliz casusu Albay T. E. Lawrence³ Arapları, bu politikalarının bir devamı olarak da Kürtlere ve Ermenilere bağımsızlık vaat ederek, Osmanlı hanedanlığının basit bir Anadolu emirliği haline gelmeden tam anlamıyla barışın sağlanamayacağı fikrini aşlamışlardır⁴.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeni ve Rum faaliyetlerinin tamamen Çarlık Rusya'nın kontrolü altına girmesi de İngiltere'yi Doğu Anadolu Müslüman halkı üzerindeki faaliyetlerini artırmaya itmiş ve İngiliz hükümetinin desteği ile "Kürdistan Azmi Kavmi", "Kürt Teavün ve Terakki", "Hewi/Hiva" gibi cemiyetler kurularak Osmanlı topraklarında bölücülük faaliyetlerinde bulunmuşlardır⁵. Birinci Dünya Savaşı'ndan Almanya'nın müttefiki olarak yenik çıkan Osmanlı'ya koşulları çok ağır olan Mondros Ateşkesinin (30 Ekim 1918) imzalatılmasıyla da ümitlenen bu zümreler tekrar harekete geçmişler, ülkenin parçalanması yolunda azami çaba sarf etmişlerdir.

Ayrıca Mondros Ateşkesinin "*Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması*" şeklinde düzenlenmiş olan 7. maddesi İtilaf devletlerince kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirilmiş, Birinci Dünya Savaşı esnasında aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar⁶

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Ankara, 1947, s. 207-208.

² PRO, FO 602/52; PRO, FO 602/8; PRO, FO 881/5168A.

³ Thomas Edward Lawrence İngilizlerin Orta Doğu'daki Ünlü casus subaylarından. İngilizlerin Orta Doğu'ya yayılma siyaseti istikametindeki faaliyetlerine katılıp, 1910 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Fırat Nehri kıyısında arkeolojik araştırmalar adı altında, petrol etüdü, siyasi ve etnolojik bilgiler toplamıştır. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı gezip, Arapça ve İslam adetlerini öğrenmiştir.

⁴ PRO, FO 226/225; PRO, FO 882/14.

⁵ Abdülhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1996, s. 300-307.

⁶ *İstanbul Anlaşması*: 1915 yılının Şubat ve Mart aylarında İngiltere, Fransa ile Rusya arasında yapılan Boğazlar dahil İstanbul ve çevresinin Rusya'ya verilmesini öngören gizli anlaşmadır. *Londra Anlaşması*: 26 Nisan 1915 tarihinde İtilaf Devletleri ile İtalya arasında Mentese Adaları (Oniki ada)'nın ve Anadolu paylaşıldığı takdirde Antalya ve çevresinin de İtalya'ya bırakıldığı gizli anlaşmadır. *Saint Jean Maurienne Anlaşması*: 18 Ağustos 1915 tarihinde İtilaf Devletleri ile İtalya arasında yapılan gizli anlaşma ile İtalya'ya verilecek pay ve nüfuz alanı genişletilmiştir. *Sykes-Picot Anlaşması*: 9-16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan anlaşma ile Suriye'nin Fransa'ya, aşağı Mezopotamya'nın İngiltere'ye verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca 1915-1916 yıllarında İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri M. C. Mahan ile Arap liderleri arasında gerçekleşen görüşmeler sonucu Arapların bağımsızlığı kabul edilmiştir. *Balfour Bildirisi*: 2 Kasım 1917 tarihinde Yahudilere bir yurt verilmesinin vaat edildiği bildiridir (Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, AÜ SBF Yay., 1975, s. 438-439, 451-452).

gereğince daha ateşkesin mürekkebi kurumadan, 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmişlerdir. 200 kişilik bir müfrezesini Samsun'a çıkaran İngilizler, İskenderun, Antep, Maraş, Urfa, Birecik ve Merzifon'u; Fransızlar, Trakya'nın yanı sıra Dört Yol, Mersin, Adana ve Zonguldak'ı; İtalyanlar Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı; Yunanlılar İzmir, Menemen, Manisa, Torbalı, Bayındır, Ayvalık, Aydın, Turgutlu, Ödemiş ve daha sonra da tüm Ege Bölgesi'ni işgal etmişlerdir⁷.

TBMM'nin kurulmasından Cumhuriyetin ilanına kadar Ankara hükümeti büyük güçlerle mücadele etmiştir. İçeride de İtilaf güçlerinin ve özellikle de Mezopotamya'da İngiliz himayesi altında kurulması öngörülen Arap devletinin ve Doğu Anadolu'da kurulması tasarlanan Ermeni devletinin güvenliğinin sağlanması için Kürtlerin Türk karşıtı harekete dahil edilmesini gerekli gören İngiltere'nin⁸ kanatları altında faaliyet gösteren Kürtçü teşekküllerin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkardıkları isyan hareketleriyle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da Kürtçü faaliyetlerin tehdidi ile karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Bilindiği gibi, bu tehditlerin ilki ve en büyüğü Şeyh Said isyanı (13 Şubat–15 Nisan 1925) olmuştur. Musul'u İngiliz mandaterliği altındaki Irak'a bağlamak maksadıyla kışkırtılan ve kısa sürede Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa gibi geniş bir alana yayılan isyan hareketi her ne kadar 15 Nisan'da bastırılmışsa da bölgede huzursuzluk dört yıl daha devam etmiştir⁹. Bu huzursuzluk yıllarında İngiliz casusu Albay Lawrens'in Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de genel bir Kürt ayaklanmasını planlamak için gizlice bu bölgeye gönderildiği ve Kürt Teali Cemiyeti, Vilayeti Sitte Kürt Cemiyeti gibi kuruluşları yeniden organize ettiği bilinmektedir¹⁰. Çalışmamızda 1926 yılında başlayan ve 1930 sonlarına kadar devam eden Ağrı isyanında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait raporlardan yararlanılarak, başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin rolü özerinde durulacaktır.

1. Ağrı İsyancıları

Şeyh Said isyanı sonrasında doğu vilayetlerinde huzursuzluk devam etmiş ve Türk hükümeti tarafından bölgede asayiş sağlanabilmesi amacıyla asilerin takibi, silah toplanması ve bazı köylerin yer değiştirilmesine devam edilmiştir. Buna rağmen asayiş sağlanamamış, Mayıs 1926'da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırını geçip Beyazıt köylerinden hayvan çalarak Ağrı yaylalarına sığınması Cumhuriyet tarihimizde "Ağrı isyanları" denilen bir seri olayların başlamasına sebep olmuştur¹¹. Yusuf Taşo'nun sebebiyet verdiği ve Bro Haso Telli'nin elebaşılık yaptığı birinci Ağrı olayları 16-Mayıs–17 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 16 Mayıs 1926'da Soğanlı, Kızılbaşoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı ve Cinganlı aşiretleri; Ağrı'daki Bronsonlu İbrahim ve adamları ile birleşerek ayaklanmışlardır. İran'daki Yusuf Taşo ile beraber 1.000 kadar atlının İran sınırını geçip Bronsonlu'nun yardımına gelmesi üzerine ayaklanma büyümüştür. Bunun üzerine başlatılan askeri hareket nedeniyle isyancılar İran'a

⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1981, s. 18-19.

⁸ İhsan Şerif Kaymaz, "Emperyalizmin Kürt Kartı", *Akademik Bakış*, C. I, Sayı: 1 (Kış 2007), s. 159-160.

⁹ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı*, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara, 1992, s. 134-151.

¹⁰ İbrahim Ethem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977, s. 56-57.

¹¹ Çay, *a.g.e.*, s. 341.

kaçmıştır. Her ne kadar İran hükümetinden sınırda gerekli önlemleri alması ve geçişleri önlemesi istenmişse de İran el altından bu asilere destek vermiş, bu nedenle 13–20 Eylül tarihleri arasında ikinci Ağrı harekatı düzenlenmiştir¹².

Ağrı bölgesinde planlanmış olan asıl büyük ayaklanmayı desteklemek, devletin dikkatini çeşitli bölgelere çekmek suretiyle Ağrı'ya mümkün olduğu kadar az kuvvet gönderilmesine sebep olmak ve böylece Ağrı'da başlatılması düşünülen isyanı başarılı kılmak amacıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir takım ayaklanmalar da bu dönemde patlak vermiştir. 22 Mayıs 1929 tarihinde patlak veren Jilyan Aşireti Reisi Ali Resul'ün çıkardığı ayaklanma 3 Ağustos 1929 tarihinde bastırılmıştır. 14 Eylül 1929 tarihinde başlayan Tendürük olayları ise 27 Eylül 1929'da bastırılmış, İranlı aşiret reisi Şeyh Abdülkadir ve mahiyeti İran'a kaçmıştır¹³. 20 Mayıs 1930'da Midyad-Savur bölgesindeki olaylar 9 Haziran 1930'da Kernoslu Halit, Seyit Han ve Alican çetelerinin yakalanması ile sona ermiştir. Kör Hüseyin ve Emin-Paşa-oğulları'nın 20 Haziran 1930'da çıkardıkları isyan ise Eylül'de bastırılmıştır. Ayrıca Irak'taki Şeyh Barzani'nin Molla Hüseyin Şerif idaresinde 500 kişilik bir grubu Irak sınırını aşarak Oramar'ın 15 km. doğusundaki Şat Dağı'na sevk etmesi devletin Oramar bölgesine kuvvet sevk etmesine sebep olmuş ve 16 Temmuz'da başlayan hareket 10 Ekim 1930'da sona ermiştir. Molla Hüseyin Şerif çetesi tekrar Irak'a sığınmak zorunda kalmıştır¹⁴.

Bu olaylardan hemen sonra da üçüncü Ağrı isyanı patlak vermiştir. Süphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasenanlı, Zirkanlı, Cibranlı ve Mokurlu aşiretlerinin katıldıkları Ağrı isyanının lider kadrosunu Bro Haso Telli, İhsan Nuri ve Ermeni Zilan oluşturmakta, diğer asiler arasında Abdülkadir ile oğlu Resul, Şimikanlı Timur, Şeyh Tahir, Şeyh Fevzi, Halis, Ferzende, Musa Lezgi, Halit Ağa, Lezgi Suli, Tozu Ağa ve Ali Aksu yer almıştır¹⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu açık ihanet ve devletler arası hukuka sığmayan tecavüz karşısında Ağrı bölgesinde 7 Eylül 1930'da başlayan hareket 14 Eylül 1930 tarihinde tamamlanmış ancak isyancıların bir kısmı kaçmayı başarmıştır. Bunlardan kendini Ağrı Ayaklanması Başkomutanı ilan eden Yüzbaşı İhsan Nuri İran'a kaçmak zorunda kalmıştır. İran hükümetinin bu asilere kucak açması hatta İhsan Nuri'ye İran ordusunda görev vermesi Türkiye'ye karşı düşmanca politikalarının bir göstergesidir¹⁶.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Ağrı isyanlarının perde arkasında meydana gelen olayları ve bu isyanları örgütleyen teşkilatın hangi ülkelerden destek aldığını 1927–1930 tarihleri arasında İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na ait konu ile ilgili derlenen raporlardan takip etmek mümkündür. Sözü edilen rapordan İngiliz hükümetinin Şeyh Sait isyanı sonrası gelişmelerle oldukça yakından ilgilendiği de anlaşılmaktadır. Bu durumun muhtemel sebebi İngiltere'nin Musul'u kendi egemenliği altında tutma isteğidir.

Bilindiği gibi, 19 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde Musul meselesi görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye bölgede plebisit yapılmasını isterken, İngiltere bölge halkının cahil olduğu bahanesi ile plebisit yapılmasını reddetmiştir. Milletler Cemiyeti

¹² *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1972, s. 168-213.

¹³ *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, s. 249-270.

¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, s. 271-317.

¹⁵ Çay, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁶ Çay, *a.g.e.*, s. 343.

de İngilizlerin isteğini uygun olarak, plebisit yapılmasını reddederek üç tarafsız devletin birer temsilcisinin¹⁷ yer alacağı bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon çalışmalarına başladığı sırada bölgede işgal hareketine girişmiş olmaları nedeniyle, Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924 tarihinde Bruxelles’de toplanmış ve Bruxelles hattı olarak da bilinen Musul’u Hakkari’den ayıran bir sınır çizilmiştir¹⁸. Komisyon 16 Temmuz 1925 tarihinde sunduğu raporunda, Irak’ın 25 yıl Milletler Cemiyeti mandasında kalması; adalet ve eğitimin yürütülmesi için Kürtlerden memur istenmesi ve Kürtçenin resmi dil olması; manda sona erdikten sonra Kürtlere özerklik sağlanamazsa Musul’un Türkiye’ye bırakılması ve bölgenin taksimine karar verilirse Küçük Zap Suyu sınır olmak koşu ile Musul Türkiye’ye, Kerkük ise Irak’a bırakılmasını önermiştir¹⁹. Bu rapor her ne kadar Türkiye tarafından Lozan’da Milletler Cemiyeti’ne bağlayıcı karar alma yetkisi tanımadığını iddiasıyla reddedilmişse de İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere’nin 1925 sonrasında da bu bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulması için Türkiye karşıtı eylemleri yakından takip etmiş, destek vermeyi sürdürmüştür.

2. İngiliz Belgelerinde Ağrı İsyanları

Birinci Ağrı isyanı sonrasında Türk hükümetinin bölgede asayiş sağlaması için bir takım önlemler almıştır. Türk hükümetinin bu sayede bölgede tekrar huzuru sağlaması ise, İngiliz Dış İşleri Bakanlığına 29 Ocak 1927 tarihinde “*Kürt devrim hareketleri durdu*” şeklinde rapor edilmiştir. Raporda Dersim’de bulunan asilerin bir kısmının teslim olduğu ve itaat etmeyi ve ellerindeki 8.000 silahı teslim etmeyi reddedenlerin ise Türk hükümeti tarafından ağır şekilde cezalandırıldığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca Diyarbakır ve çevresinde bulunan Kürt nüfusun Türkiye’nin merkez ve doğu bölgelerine göç ettirilerek, Yunanistan ve Balkanlardan gelen Türk göçmenleri buralara yerleştirildiği de belirtilmektedir²⁰.

Türk hükümetinin kısa sürede asayiş sağladığını gören İngilizler, Şeyh Sait ve 16-Mayıs–17 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci Ağrı olayları neticesinde sadece Kürt isyanının Türkiye’yi bölmek konusunda başarılı olamadığını görmüşlerdir. Bu nedenle de Milli Mücadele döneminde Anadolu’da büyük bir kıyım gerçekleştirmiş olan Ermeni Taşnak liderlerinin Kürtleri yönlendirmesi ile ancak amaçlarına ulaşabilecekleri tespitinde bulunmuşlardır. Ermeni ve Kürtlerin ortak bir cemiyet çatısı altında birleşmesi için girişimlerde bulunmuşlar ve Türkiye karşıtı olan örgütlerin faaliyetlerini de dikkatle takip etmişlerdir.

Bu bağlamda İngiliz Dış İşleri Bakanlığına gönderilen 28 Mayıs 1927 tarihli “*Türkiye Anti-Kemalist ve Kürt Faaliyetler*” başlığını taşıyan raporda, Beyrut’taki Kürt Devrim Komitesi tarafından Wahan Papazian’a²¹ anti-Bolşevik olan Taşnak Partisinin

¹⁷ Macaristan eski Başbakanı Kont Teleki, Belçikaordusunda görevli Albay Poulis ve Bükreş’teki İsveç Bakanı A. Wirsén.

¹⁸ Vladimir F. Minorosky, *Musul Sorunu*, Çev: Salim Şahin, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19, 38–39.

¹⁹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansında Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18 (Aralık 2007), s. 137.

²⁰ PRO, AIR 23/407.

²¹ 11 Haziran 1927 tarihli Musul ve Kerkük İngiliz Özel Servisi tarafından hazırlanan raporda Wahan Papazian’ın Osmanlı Parlamentosunda Van Ermeni milletvekili olduğu ve şimdi Ermeni Taşnak-Sütyün

Kürtlerle birlikte Türklere karşı organize olarak faaliyet düzenleme konusunda İtalyan ve Yunan hükümetleri ile anlaşığı bildirilmiştir. Bu anlaşmanın ayrıntılarıyla ilgili Kürt Devrim Birliği'nin Merkez komitesi ile direkt konuşmak için Papazian'ın Suriye'den Irak'a geçtiği ve eğer bu iki komite anlaşma imzalarsa yukarıda bahsedilen amaç doğrultusunda Yunan ve İtalyan hükümetlerinin silah ve para sağlamayı taahhüt ettiği de kaydedilmiştir. Sözü edilen raporda Papazian'ın Kürt faaliyetlerinin hem Türkiye'de hem de Türkiye'nin doğusunda kalan bölgelerde aynı önem verilerek gerçekleştirileceğinin de altı çizilmiştir²².

"Kürt Faaliyetleri" başlıklı 21 Ekim 1927 tarihli raporda ise yine Papazian'ın faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ermeni yetkililerin İsmail Ağa (Simko)²³ ile görüştüğü ve Kürtlerden politika ve kuruluşlar için destek sözü aldığı kaydedilmiştir. Raporda Musul meselesinden doğan gerginliğe dikkat çekilerek, Türkiye dış güçlerle savaşa girerse bu durumda Kürtlerin çok önemli bir rol oynayacağı bu sebeple yeterli finansal destek sağlanmasının zorunlu olduğu da dile getirilmiştir. Ermenilerin finansal destek için İtalya'ya başvurduğu ve İtalyan hükümetinin karar vermesinin beklendiği belirtilmektedir. Benzer bir anlaşmanın İngiltere ile Irak arasında yapılması gerektiği, aksi takdirde İngiliz desteği olmaksızın Kürtlerin Ermeniler ile ortak bir harekate girişmeyeceği de vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Suriyeli lider Dr. Şeyh Bender²⁴'in İngiltere'nin Kürt otonomi devletinin kurulmasını isteğinin bilinmesinin Bağdat'ta olumlu etki uyandırdığına dair görüşlerine de yer verilmiştir²⁵.

Bu rapordan da anlaşıldığı üzere İngiliz desteğinin sağlanması ile Kürtler ve Ermeniler Türklere karşı ortak harekate girişmek için fikir birliğine varmıştır. 12 Kasım 1927 tarihli rapordan ise 10 Ekim'de Kürt delegasyon üyesi Ali İlmî'ye²⁶ Kürt Devrim Komitesi'nin Irak otoritesi Ermeni Taşnak temsilcisi Wahan Papazian ile görüşmelere devam etmesi talimatını verdiği anlaşılmaktadır. Kürt liderlerinden Salar ed Dawla tarafından Papazian'a ilemesi için şu sorular yöneltilmiştir:

- a) Yunanlılar ve İtalyanlar ne kadar finansal yardım yapacak?
- b) İsyân hangi şekilde olacak ve nerede isyân edilecek?
- c) Yunanlılar ve İtalyanlar isyân durumunda nasıl bir işbirliğine gidebilirler, nasıl yardım ederler?
- d) Taşnak Komitesinin isteği nedir ve Kürtlerden beklentileri nelerdir?"

Partisinin Merkez Komitesinin etkin ismi olduğu belirtilerek, Kürt Devrim Komitesi ile gizli olarak işbirliği içerisinde olduğu vurgulanmıştır(PRO, AIR 23/407).

²² PRO, AIR 23/407.

²³ 1921-1922 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesinde isyân çıkaran eden Şikak Aşireti reisidir(PRO, AIR 23/407).

²⁴ 1880-1940 yılları arasında yaşamış Suriyeli bir politikacıdır. İngiltere'nin desteğini alarak Suriye, Filistin ve Lübnan'ı içine alan bir konfederasyon kurmak istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920 – 1945*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.

²⁵ PRO, AIR 23/407.

²⁶ Fanizade Ali İlmî, II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının ikinci döneminde Kozan milletvekili olarak bulunmuştur. Hayatının önemli bir bölümü Adana'da geçen Ali İlmî, burada, Anadolu ve Teceddüt (*Yenilik*) gazetelerinin başyazarlığını yaptığı gibi, Rehber (*Yol gösterici*) ve Ferda (*Yarın*) adlarında iki gazete yayımlamıştır. 150'likler listesinde yer almış, 28 Haziran 1938 tarihinde 150'liklerin yurda girmesini engelleyen yasanın kaldırılmasıyla Türkiye'ye dönmüştür(PRO, AIR 23/407).

Denildikten sonra Kürtlerin genel bir kongresinin Irak'ta ya da İran'da yapılması mümkün olmadığı, Irak otoritesi Musul anlaşmasından ve aşiretler Türkler aleyhine faaliyetlerde geçtikten sonra Kürt aşiret cemiyetlerini görmezlikten geldiği için şikayet edilmektedir²⁷.

25 Ekim'de ise Papazian, Taşnakistlerin Kürt Komitesi ve Taha ile görüşmek üzere Bağdat ve Musul'daki yerel komiteyi yönlendirebileceğini belirtmiştir²⁸.

3 Aralık 1927 tarihli raporda ise Papazian'ın 12 Kasım'da Paris'e gitmek için Beyrut'tan ayrılarak Memduh Selim²⁹ ve Genç Kürt Partisi yetkilileriyle görüştüğü belirtilmektedir. Bu görüşme sonucunda komitenin yeni kana ihtiyaç duyduğu ve üyelerin politik deneyinden yoksun olduğuna dikkat çekilerek, önemli başarı etmek için önce tümüyle organizasyonun elden geçirilmesine, enerjik bir propaganda kampanyası yapılarak gençlerin Kürt Ulusal hareketinde yer almasının bir sorumluluk olduğu ortaya konmasına karar verilmiştir³⁰.

8 Ocak 1928 tarihli rapordan anlaşıldığına göre Hilafet yanlıları da Kürt ve Ermenilerle ortak hareket etme kararı almıştır. Raporda belirtildiğine göre, Kürt Devrim Komitesi üyelerinden olan Rıfat Mevlanzade³¹ komitesinin verdiği talimatlar doğrultusunda Halep'e giderek eskiden Osmanlı hükümetinin resmi görevlisi olan şimdi ise Damat Ferit Paşa kabinesinde içişleri bakanlığı yapmış olan Mehmet Ali'nin başkanlık ettiği ve merkez bürosu Paris'te olan Türk Devrimi karşıtı komitenin gizli ajanı olan Radi Bey ile uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Radi Bey, 9 Kasım tarihli Mehmet Ali tarafından kendisine gönderilen mektubu Rıfat'a sunmuştur. Bu mektup şöyledir:

"Biz Taşnak Sütyun Komitesi ile anlaşmayı yaptık. Şimdi Rusya'nın Grand Duke Cyril ile başka bir anlaşma yapmak için uğraşyoruz. Gümülcineli İsmail Hakkı³²'yi organizasyondaki gelişmeleri görüşmek üzere sana gönderdik. Ürdün'deki Türk görevlileri ve Irak'taki Kürt aşiret liderlerinin sadakatinden emin olmak istiyoruz. İsmail Hakkı önce Irak'a sonra İran'a giderek gizli olarak Şah ve İran hükümetinin Türkiye ve Mustafa Kemal'e olan yaklaşımını araştırarak. İngiltere ve Fransa hükümetinin Mustafa Kemal karşıtı hareketlerimizi desteklediğinden emin olmak istiyoruz. Lütfen Gümülcineli İsmail'in faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir rapor gönderin. Eğer Rıfat Mevlanzade ile temasa geçebilirsiniz bizim davamızı desteklediklerinden emin olmaya çalışınız ve sakın bu mektubun içeriğinden ve sürekli olarak izleyiniz."

Ayrıca sözü geçen raporda Fransız otoritesinin Kürtler ve Ermeniler ile işbirliği içerisine giren liderleri arasında Mehmet Ali, Gümülcineli İsmail, Refi Cevad³³,

²⁷ PRO, AIR 23/407.

²⁸ PRO, AIR 23/407.

²⁹ Kürt Teali Cemiyeti üyesidir. Şeyh Sait isyanından sonra Suriye'ye kaçmış ve burada Hoybun Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır(PRO, AIR 23/407).

³⁰ PRO, AIR 23/407.

³¹ Serbest adlı gazetenin yazandır. 150'likler listesinde yer almış, 28 Haziran 1938 tarihinde 150'liklerin yurda girmesini engelleyen yasanın kaldırılmasıyla Türkiye'ye dönmüştür(PRO, AIR 23/407).

³² Kurtuluş Savaşı muhalifi olan Osmanlı devlet ve siyaset adamıdır. Gümülcine milletvekili olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yer almıştır. 150'likler listesinde yer almış, 28 Haziran 1938 tarihinde 150'liklerin yurda girmesini engelleyen yasanın kaldırılmasıyla Türkiye'ye dönmüştür(PRO, AIR 23/407).

³³ Kurtuluş Savaşı muhalifi olarak Alemdar Gazetesini çıkarmıştır. 150'likler listesinde yer almış, 28 Haziran 1938 tarihinde 150'liklerin yurda girmesini engelleyen yasanın kaldırılmasıyla Türkiye'ye dönmüştür(PRO, AIR 23/407).

Mehmet Reşit Bey yer aldığı İstiklal-i Mukaddes(Kutsal Devrim Komitesi)'in Türkiye'ye karşı ortak faaliyetlerini desteklediği de belirtilmektedir³⁴.

Irak İngiliz istihbaratı tarafından kaleme alınan 14 Ocak 1928 tarihli raporda da Radi Bey'in 28 Aralık 1927 tarihli mektubunda basit şekilde Kürtlerden bağımsızlık için savaşmak yerine Türk Devrimi karşısı Türklerle işbirliğine girmesini istemiş, Kürtler ise yalnızca düzenlenecek hareketin Kürt bağımsızlığını sağlayacağı koşullarda Türk Devrimi karşısı Türklerle işbirliği yapılabileceğini bildirdiği kaydedilmiştir. Ayrıca Radi Bey, Kürt liderlerine Osmanlı hanedanı üyeleri ile Avrupa'da bir görüşme gerçekleştirme teklifi de iletilmiştir³⁵.

24 Mart 1928 tarihli İngiliz Dış İşlerine gönderilen bir başka raporda ise Hilafet yanlısı Türklerin hedefleri ortaya konmaktadır. Raporla göre Mart'ın ilk haftası Sultan Reşat'ın saray nazırı Ahmet Reşit Bey ve eski Hidiv Abbas Hilmi'nin vekili sözde Mısır hükümetinden eski hidivin temsilcisi olarak emekli maaşı almak için ikna etmeye Mısır'a gitmiştir. Reşit Bey, Damat Nami'yi görmek için kısa bir süre Suriye'yi ziyaret etmiş, Suriye Cumhurbaşkanı ile görüşmüş, daha sonra da Beyrut'ta Kürt Devrim Komitesi ile bir araya gelmiştir. Reşit Paşa ayrıca bir İngiliz yetkilisi ile de görüşmüştür. Bu görüşmede Reşit Bey Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki karşısı bir politika takip ettiğini belirterek, gizli tutulmak kaydıyla bazı bilgiler vermiş ve İngiliz hükümeti tarafından kendisine tavsiyelerde ve yardımda bulunup bulunamayacağı sormuştur.

Bu görüşme ise İngiliz yetkililer tarafından şu şekilde özetlenmiştir: *“Sultan Abdülmecit'in Türkiye'den çıkarılmasından sonra Reşit Bey (Sevr'e imza atanlardan biri olan ve aynı adı tanyan eski içişleri bakanı ile karıştırılmamalı) Nice'de yaşayan ve Abdülmecit'e bağlı, onun güvenilir danışmanıdır. Onun Mısır'ı ziyaretinin nedeni sadece Mısır hükümeti hakkındaki iddialarını dile getirmek değil, aynı zamanda Suriye'de Kürt ve Ermeni liderlerle görüşerek Türkiye'de Mustafa Kemal'in öldürerek gücünü yıkacak güçlü bir organizasyon kurmaktır. Monarşist Türkler ile Kürtler arasında kesin olmayan bir anlaşma Fransa'da yapılmıştır. Buna göre eğer Türkiye Osmanlı'nın eline geçerse Türk hanedanı Kürdistan'ın özerk yapısını tanıyacak ve Osmanlı prensi yeni Kürt devleti'nin başkanı olacaktır. Türk komitesi Suriye, Irak ve Yunanistan'a dağılmış olan Ermeni liderlerle birleşme konusunda tamamen samimilerdir. Aynı zamanda Kürt komitesi de Ermeni Taşnak Partisi ile bir anlaşmaya varmıştır ve Türk komitesi kendilerinin katılımıyla üçlü bir anlaşma yapılmasını umut etmektedir. Konfederasyonun oluşturulma koşulları ise eğer izledikleri programda başarılı olurlarsa üç ulus Sultanın otoritesi altında toplanacaktır.*

Reşit Bey'in bu birleşmenin olacağından bir hayli umutludur. Çünkü Rusya'ya göğüs gererek ne Ermenilerin ne de Kürtlerin ayrı bağımsızlık düşünemeyeceğini, Rusya'nın da etkisiyle Atatürk'ün ölümüyle büyük bir kaosun ortaya çıkacağı ve bütün Doğu Anadolu'yu etkisi altına alacağını düşünmektedir. Eğer anlaşma kesinlikle gerçekleşirse, yorgun düşen Kemalizmin yerini yağının kalbinde Osmanlı olacaktır. Ayrıca Reşit Bey İzmir ve Gelibolu'da Türkiye'yi restore etme hareketine katılacak bir Türk gücünü hemen ortaya çıkarabileceğini ve bu Türk gücünün İtalya ve Yunanistan'dan gelen büyük tehlike nedeniyle kendi organizasyonları kurulmasını tamamlayana kadar Mustafa Kemal'e destek verdiğini iddia etmiştir. Yunanistan'ın Trakya, İtalya'nın ise İzmir ve Adana vaat edilirse işbirliğine gireceğini kanaatindedir. Ancak Reşit Bey'e göre, ne İtalya'nın ne

³⁴ PRO, AIR 23/407.

³⁵ PRO, AIR 23/407.

de Yunanistan'ın Ruslardan Türk, Ermeni ve Kürtlerini koruyamaya gücü yetmez. Sonuç olarak da bu ülkelerin durumlarının eskisinden daha kötü olacağına inanmaktadır. İşe yarayacak tek politikanın bir araya gelerek plan hazırlanması ve uygun zamanın kulanmasıdır.

Reşit Bey'e göre Türk monarşistlerinin bu planındaki en büyük sorun para sıkıntısıdır. Sultan her ay Haydarabat Nizamından gelen 300 pound ve Hint Prensinden gelen 100 pound ile hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. Önce Ağa Han bu konuya sempati göstermiş, ancak daha sonra nedeni anlaşılabilen bir şekilde yardımını reddetmiştir. Ayrıca Türk hükümetinden de Sultanı desteklediği için özür dilemiştir. Belli ki Ağa Han'ın Kemalistlerin mi yoksa monarşistlerin mi yanında yer alacağı konusunda kafası karışmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Bankası'na kendilerine yardım yapılacağından hiç kuşkuları yoktur, ancak elbette Türk hükümeti ile birleşip monarşistleri yok etme amacı güdülmeyecektir. Şu kesinleşmiştir ki, İngiliz hükümeti kesinlikle materyal yardımında bulunmayacaktır. Ancak bilinmelidir ki Rusya, İngiliz menfaatlerini baltalayarak Anadolu'ya inecektir. İngiltere'de başka yollarla yardımda bulunabilir.

Daha öz bir ifade ile İngiltere Atatürk'ün ölümünden sonra monarşistler gücü ele geçirene kadar İtalya ve Yunanistan'ın müdahalesini engelleyebilir.³⁶

31 Mart 1928 tarihli raporda ise 8 Ocak'ta Ermeni Taşnak Komitesi, Hilafet yanlısı Türk Komitesi ve Beyaz Rus Organizasyon'unun Paris'te kesin bir anlaşmaya vardıkları kaydedilmektedir. İngilizler bu anlaşmanın Kürt Komitesinin Türkiye karşıtı faaliyetlerine hız kazandırdığı kanaatinde. Ayrıca raporda İtalyanlar ve Yunan hükümeti Türkiye karşıtı hareketlere sempati duyduğu hatta İtalyan hükümeti'nin küçük miktarda bir parayı Kürt komitesine destek olmak için gönderdiği de kaydedilmektedir. Buna ek olarak da Halep'teki Kürt gazetesini yayınlamak için gerekli olan paranın da Şubat ayında İtalyan hükümeti tarafından tedarik edilerek Papazian tarafından Kürt Devrim Komitesine verildiği bildirilmektedir. Bu gazetenin editörü olarak Cemil Bey (Ali Hilmi ile Şam'da olan Memduh Selim Bey'in babası) düşünüldüğü ve 1929 yılında Kürtlerin Türklere karşı güçlü bir askeri atak gerçekleştirmeyi planladığının da altı çizilmiştir³⁷.

12 Mayıs 1928 tarihli raporda ise Celadet Bederhani emri altında Halep'te faaliyet gösteren Kürt Devrim Komitesi'nin Fransa'dan da büyük miktarda para aldığı belirtilmektedir. Suriye Kürtlerinin lideri Şeyh Mustafa Barazi'nin emri ile bu paranın genel Malatya'daki organlarına aktarıldığı, bu para ile hazırlanan afişleri Nisan ayı boyunca Malatya'da işyerlerinin duvarlarına gizlice asıldığı kaydedilmektedir. İngilizlere göre bu afişlerin asılmasının amacı ise, gizlice Kürt bölücü hareketine sempati duyanları cesaretlendirmektir. Ayrıca raporda diğer gizli komitelerin ise Mardin ve El Cezire'de kurulduğu ancak Türk hükümeti tarafından açıkça bu faaliyetleri engellendiği bildirilmektedir. Buna ek olarak Ankara hükümetinin pişman olarak teslim olan Kürt göçmenlerin Anadolu'ya dönmelerine izin verdiği, Suriye tarafından da bazı askeri tedbirler alarak 51. takım top birliği Malatya'dan Maraş'a; 12. Suvari alayını Siverek'ten Maraş'a kaydırıldığı ve Malatya, Elbistan, Geuksan, Aziziye ve Urfa'da ulaşım ve ulaşım araçlarına el koyduğu verilen bilgiler arasındadır. İngiltere, Ankara hükümetinin bu sayede duruma hakim olmaya çalıştığı kanaatinde³⁸. 28 Eylül 1928 tarihli raporda

³⁶ PRO, AIR 23/407.

³⁷ PRO, AIR 23/407. Raporda değinildiği gibi, 22 Mayıs 1929 tarihinde Jilyan Aşireti Reisi Ali Resul tarafından bir ayaklanma çıkarılmış, 14 Eylül 1929 tarihinde ise Tendürük olayları baş göstermiştir.

³⁸ PRO, AIR 23/407.

da bu aftan kimlerin yararlandığı bilgisi verilmektedir. Bu rapora göre Şeyh Ali Rıza, Şeyh Sait'in oğlu, Şeyh Mehdi ve Abdurrahman ve Şeyh Sait'in kardeşleri aftan yararlanmışlardır. İngiliz hükümetine göre Kürtler, yeniden savaş durumu olursa Türkler yakınlarını tutsak almasın diye böyle bir önlem almışlardır³⁹.

23 Temmuz 1928 tarihli raporda ise, Kasım 1927'de Ermeni Taşnak Komitesi ile İhtilal-i Mukaddes Cemiyeti'nin Paris'te bir anlaşma imzaladığı belirtilerek, anlaşma maddeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- a) "Ermenilerin hakkı olan bölgede Ermeni hakkını tanıyan liberal Türk devleti kurmak ve Kemalist rejimi yıkmak için iki parti anlaşmaya varmıştır.
- b) Faaliyetler Taşnak komitesinin sorumluluğu altında gerçekleştirilir.
- c) Her iki parti de Kemalist rejimi yıkmak için Kemalizme karşı olan herkesle birleşme, yandaş toplama ve güçlü bir birlik oluşturmakla yükümlüdür.
- d) Gümiülcine'deki İsmail Bey Suriye, Ürdün, Irak ve İran'da Ankara hükümetine karşı anti-kemalist Türkleri ve Müslümanları kızdırmakla sorumludur."

Ayrıca raporda kendisine bu görev için 18.000 frank verilen İsmail Bey'in 1927 yılı sonunda Suriye'ye giderek, Papazian ile görüştüğü ve bunun neticesinde de Ermeni ve Kürtlerin birleşmesiyle Joka Hoybun'un kurulduğu kaydedilmektedir. Bu rapordan da anlaşılacağı gibi, Ağrı isyanlarının temelinde İngiliz kışkırtması yatmaktadır. Devletin bu eşkıyanın yakalanması için aldığı tedbirler siyasi Kürtçülere olaya siyasi bir mahiyet vererek genel bir ayaklanma başlatmak hususunda fırsat vermiş ve burada sahneye Kürt-Ermeni dayanışması üzerine teşkilatlanan Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren Hoybun çıkmıştır⁴⁰.

Hoybun Cemiyeti'nin Şeyh Sait isyanının bastırılmasının ardından Suriye, Irak ve İran ile Türkiye'den kaçan asilerin ileri gelenleri ve Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Ulusal Birliği ve Kürt Millet Fırkası mensuplarınca kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu şahısların pek çoğunun 150'likler adı verilen ve 1 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe giren Kurtuluş Savaşı esnasında düşman ile işbirliği yapmış ve sürgün edilmeleri kararlaştırılmış olan vatandaşların yer aldığı listede isimleri bulunmaktadır. Kanaatimizce Kürtçü gruplar, Ermeni Taşnak Komitesi mensuplarınca kullanılmak suretiyle, İngiltere'nin organizatörlüğünde Hoybun adlı teşkilatta bir araya gelmişlerdir⁴¹. Bu cemiyetin amaçları ise raporda şu şekilde yer almıştır:

- a) "Joka Hoybun Taşnak Komitesi gibi devrimci bir karaktere sahiptir.
- b) Joka Hoybun Taşnak tarafından desteklenir ve amacı bağımsız Kürdistan'dır.
- c) Joka Hoybun bütün Kürtleri emri altında birleştirecektir.
- d) Taşnak ve Joka Hoybun Anti-Kemalist tüm örgütlerle işbirliği yapacaktır.
- e) Joka Hoybun'un gizli şubeleri Türkiye, Irak ve İran'da Taşnak yardımıyla teşkilatlanacaktır.
- f) Joka Hoybun amacı doğrultusunda gazeteler çıkaracaktır. Ancak Fransa Türkiye'yi kızdırmamak için Halep'te yayınlanmamasını istemektedir.
- g) Joka Hoybun Türk ordusu karşısındadır.
- h) Türkiye'nin doğu vilayetlerinin Kürtler ve Ermeniler tarafından paylaşılacağından büyük güçlerin şüphesi olmamalıdır."

³⁹ PRO, AIR 23/407.

⁴⁰ Çay, a.g.e., s. 341; Ayrıca bkz: EK: I (PRO, AIR 23/407).

⁴¹ Çay, a.g.e., s. 331-332.

Rapordan anlaşıldığına göre, komitenin Bağdat'taki kolu Celadet Bederhani, Memduh Selim⁴², Dr. Şükrü Muhammed tarafından organize edilecektir. Papazian'ın Joka Hoybun'a verdiği 20.000 doların 5.000'i Bağdat'taki faaliyetler için Şükrü Muhammed'e verilmiştir. Bu durumun Türk hükümetinin gözünden kaçmadığı anlaşılmaktadır. Halep'teki Türk istihbaratı tarafından Joka Hoybun'un faaliyetleri nedeniyle Fransa'dan Celadet'in Halep'ten çıkarılmasını istemiştir.

Joka Hoybun ile Papazian anlaşması ise şöyledir:

a) "Halep'de yaşayan Kürtleri kazanmak Mustafa Barazî emrinde Milli Kürt Birliği oluşturmak ve Malatya'da şubeler açmak.

b) Kürt aşiret reisleri Ağrı'da İhsan Bey'in emri altında birleşecekler ve Joka Hoybun'un emirleri doğrultusunda çalışacaklardır.

c) Kürt göçmenlerin Ankara hükümetinin genel affından yararlanmasına izin verilmeyecektir.

d) Milli lider Süleyman Ağa Joka Hoybun ile birlikte hareket edecekler."

Raporda bu faaliyetlerin Türk hükümetine karşı isyan hareketi başlatılmasının önünü açtığı ve Türkiye sınırları içindeki Meydan Akbar köprüsünü yok edildiği kaydedilmektedir. Türkiye'nin protestosu nedeniyle Halep'te Fransız hükümeti Hoybun'a karşı tedbir almak zorunda kaldığı, İngiliz yetkili General Duclos'un Fransız istihbaratından Türk hükümetinin Ermeni ve Kürt bölücü muhtemel hareketine karşı geniş çapta önlem aldığı ve Doğu Anadolu'da güçlü bir casus ağı da kurduğu kaydedilmektedir⁴³.

1 Eylül 1928 tarihli raporda ise, Türkiye karşıtı örgütlerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu raporda Rowanduz ile Papazian birleşmesinin iyi olabileceği, Rowanduz Kürtleri tabirinin Irak'ta ve diğer yerlerde yaşayan bütün Kürt liderlerini ifade ettiği ki bunun da Türkiye'deki önceki adı Kürt Teali Cemiyeti olduğu belirtilmektedir. Hoybun'nun da devrimci-sosyalist Ermeni Taşnak Partisi kontrolü altında 1922 Yunan yenilgisinden sonra Türk hükümetine büyük sorunlar yaşattığının altı çizilmiştir. Taşnak'ın çok disiplinli, para kaynağı olan, Türk karşıtı mükemmel bir örgüt olduğuna vurgu yapılarak, Orta Doğu'da özellikle Bağdat ve Musul'da teşkilatlandığı kaydedilmektedir. Raporda Türk hükümetinin Taşnak cemiyetinden oldukça tedirgin olduğu belirtilerek, "Çünkü Türkler Taşnak'ın ne anlama geldiğini herkesten iyi bilirler. Ateşkes sonrası ittihat ve Terakki liderleri genç Türkler Abdülhamit döneminde ilk derslerini aldılar" denmektedir⁴⁴.

Bu rapor doğrultusunda İngiltere'nin Rowanduz ile Ermeni Taşnak Partisi'nin birleşmesi için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde 29 Eylül 1928 tarihli rapordan anlaşıldığı üzere 7 Ağustos tarihinde Papazian Nevlenzade'ye Rowanduz Kürtleri ile birleşmek için aşağıdaki teklifi göndermiş ve bu şartlar kabul edildiği takdirde Kürtlere para ve ordu sağlama konusunda söz vermiştir.

a) "Van, Bitlis ve Erzurum'da Ermeni hakimiyeti kabul edilecek

b) Kürtler taleplerini otonomi değil de tam bağımsız Kürt devleti olarak değiştirecekler.

c) Rowanduz Kürtleri Joka Hoybun ile birleşecek."⁴⁵

⁴² Kürt Teali Cemiyeti üyelerindendir. Hevi Cemiyetinin yayın organı olan Roji dergisinde yazılar yazmıştır. Şeyh Sait isyanından sonra Suriye'ye kaçmıştır.

⁴³ PRO, AIR 23/407.

⁴⁴ PRO, AIR 23/407.

⁴⁵ PRO, AIR 23/407.

11 Eylül 1928 tarihli raporda Papazian'ın teklifine karşılık Rowanduz Kürtlerinin 10 Ağustos'ta verdikleri cevap yer almaktadır. Buna göre Rowanduz Kürtleri Ermenilerle işbirliği yapmaktan mutluluk duyacaklarını ve asıl amaçlarının bağımsız bir Kürdistan kurmak olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Taşnak'a şu soruları yöneltmişlerdir:

1. "İki komite (Rowanduz ve Taşnak) faaliyetlerinde tamamen özgür olmalıdır. Sadece Türklere karşı faaliyette birlikte hareket edilecektir. Bu koşul altında Taşnak ne kadar finansal yardıma söz veriyor ve ödeme nasıl gerçekleştirilecek? Hangi hükümet tarafından gerekli materyal sağlanacak ve bu hükümetin pozisyonu ne olacak?"

2. Halep'te Fransızca, Arapça ve Türkçe yayınlanacak olan gazeteye finansal desteğinizi ve buzursuzluk politikamızı ne olacak?"

3. Politik kışkırtma doğrultusunda halk kampanyası yapmak gereklidir. Bu konudaki çalışmalarınız nelerdir?"⁴⁶

28 Eylül 1928 tarihli raporda ise, Hoybun üyelerinden Memduh Selim tarafından Süleymaniye Kürtlerinden olan Kevr Tefvik Temmuz ayında Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek maksadıyla Türkiye'ye gönderildiği, Tefvik'in Ankara'ya ulaşmayı başardığı ancak Türk polisi tarafından fark edilmesi üzerine 20 Ağustos'ta Halep'e döndüğü bildirilmektedir⁴⁷.

9 Şubat 1929 tarihli raporda ise 2 yıldır çeşitli Türkiye karşıtı faaliyetlerin Suriye ve Irak'ta Ermeni Taşnak Komitesi, Rowanduz Kürt Devrim Komitesi ve Hoybun tarafından yürütülmekte olduğu açıkça ifade edilmektedir. 2 Mart 1929 tarihli raporda ise, Türk hükümetinin Kürt sorunu ile ilgili politikasını değiştirdiği, Kürt liderleri olan Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Ali Rıza, Şeyh Sait'in kardeşi ve oğlundan alınan mektuplara göre Türk hükümetinin Kürt kabilelerin ve bütün Kürtlerin şimdi gönlünü almaya çalıştığı ve Türk hükümeti her yerde okullar açarak Türkçe ve Latin harfleriyle eğitimi zorunlu kıldığı ve Kürtçe eğitimi hatta Kürtçe konuşulmasını bile yasakladığı ifade edilmektedir. İngiliz hükümetine göre, her ne kadar Türklerin Kürtlere karşı daha yumuşak bir politika uygulaması Kürtlerin durumunu rahatlatırsa da, Kürtler Türk eğitim politikasından tatmin olmadıklarını söylemeye ve Türk Kürdistan'ını kurmaya çalışmaya devam etmektedir⁴⁸.

Nitekim 2 Mart 1929 tarihli İngiliz Dış İşleri Bakanlığı raporunda değinildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yönelik 1930 yılında da isyanlar baş göstermiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti hareket kararı almış ve Ağrı bölgesinde 7 Eylül 1930'da başlayan hareket 14 Eylül 1930 tarihinde tamamlanmıştır. Böylece Ağrı isyanları son bulmuş ancak isyancıların bir kısmı kaçmayı başarmıştır. 1926-1930 yılları arasında Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da çeşitli bölgelerde organize edilen ayaklanmalar sonucunda kan gövdeyi götürürken emperyalist güçler Ermenileri kullanarak lider konumundaki Kürt ileri gelenlerine yeni ayaklanmalar sipariş vermeye devam etmiştir. Yine emperyalist güçlerin destek ve kışkırtması ile 1937 yılında patlak veren Dersim isyanı da bunun bir göstergesidir⁴⁹.

⁴⁶ PRO, AIR 23/407.

⁴⁷ PRO, AIR 23/407.

⁴⁸ PRO, AIR 23/407. Ayrıca bkz: EK: II

⁴⁹ Emperyalistlerin Dersim İsyânındaki rolü hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz., Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yay., İstanbul, 2000.

Sonuç

Ağrı İsyancıları, dış destekli bir teşkilat olan Hoybun tarafından yönlendirilen Cumhuriyet tarihinin önemli isyanlarından biridir. Bu isyanların temelinde siyasi Kürtçülük hareketi ve İngiliz kışkırtması yatmaktadır. İngiliz hükümetinin Ağrı isyanları esnasında tutmuş oldukları rapor ve yazışmalardan Ağrı isyan hareketlerinde aktif olarak rol aldıkları anlaşılmakta, 1926 yılında başlayan ve 1930 sonlarına kadar devam eden isyanların perde arkası metinde sunulan belgelerle apaçık ortaya çıkmaktadır. Bu durum her ne kadar İngilizlerin Şeyh Sait isyanında etkin bir rol oynadığı ispatlanamamışsa da Ağrı isyanlarında olduğu gibi faaliyette bulduklarını düşündürmektedir. Kanaatimizce İngilizler, Şeyh Sait isyanından sonra Türkiye’de tek başına Kürt hareketlerinin ülkeyi parçalama açısından yeterli olmadığı düşünmüşler ve Ermeni Taşnak liderlerinin tecrübeleri ile Kürt liderlerini yönlendirmesi zaruri olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. Nitekim 1927 yılında da İngiltere’nin hamiliğinde Hoybun Cemiyeti’nin oluşturulması için faaliyete geçildiği görülmektedir.

İsyanda bir diğer dikkat çekmesi gereken husus ihanet odaklarının ortak hareketidir. Aşiret mensubu asilerin yanında Ermeni ve Nasturi çeteleri de yer alırken, asilerin silah ihtiyaçları Rusya ve İran tarafından karşılanmıştır. Bununla da kalmamış İngilizler cephane imali ve silah onarımı için asilere teçhizat verirken, Ermeniler haberleşme araçları yanında sıhhi araç-gereç sağlamışlardır. İran ise asi gruplarını kendi topraklarında barındırmakla onlara bir üs görevini de üstlenmiştir. Daha öz bir ifade ile Ağrı İsyancılarında Fransa, Rusya, İtalya, Yunanistan, Suriye, İran gibi devletlerin de Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı faaliyetlere gerek silah ve para yardımı yaparak gerekse kendi topraklarında barınmalarına izin vererek destek oldukları görülmektedir. Diğer taraftan bu isyan hareketinde hilafet yanlısı Türkler de “İhtilal-i Mukaddes” adlı bir cemiyet kurarak, Kürtler ve Ermenilerle birleşerek ortak hareket etmişlerdir.

Sonuç olarak Ağrı İsyancılarında aktif rol oynayan Emperyalist güçlerin, Dersim İsyancısında görüldüğü gibi Ermeni ve Kürtleri kullanmak suretiyle Türkiye’de kargaşa çıkarma politikalarını günümüzde de devam ettirdiklerini söylemek mümkündür.

EK 1

395.
17th July, 1929.

TURKEY & SYRIA.

Syria, 17.6.29

Anti-Kemalist and Kurdish Activities.

A. Anti-Kemalist Committees in Syria and Iraq.

1. The KHOYBUN.

Recent information from well-informed sources confirm previous reports to the effect that the Khoybun are carrying on their activities with great difficulty. SUREYA BEDERHANI has returned from America (v.295) and is now in Paris with JELADET BEDERHANI. KIAMIRAN BEDERHANI is temporarily directing the interests of the Khoybun in place of his brother, JELADET, and is at BEYROUTH where he is in touch with WAHAN PARAZIAN (now released on bail), the leader of the Dashnakists. The Khoybun have recently drawn up a memorandum containing an account of Kurdish grievances, which is to be conveyed by a delegation of Kurds to Paris and which will be presented through the intermediary of the Dashnak Headquarters in Paris to the French Ministry of Foreign Affairs and other French political personages. In order to make this memorandum appear more imposing, the members of the Khoybun who have signed it have described themselves as "deputies" of various districts of Kurdistan. Thus MEMDUN SELIM is described as "Deputy" for VAN, DJEMIL TEFKIK as "Deputy" for BITLIS, etc. The Khoybun are adopting other methods in Syria of advertising their importance. Recently, when the Kurdish deputies in the Iraq Parliament submitted a memorandum to the High Commission requesting certain privileges to be accorded the Kurds of Iraq, the Khoybun announced that it was by their direction that this was done. Similarly, the Khoybun take all responsibility for any uprising of Kurds against the Turks which may take place, and even invent false news about the Kurdish situation

AIR STAFF INTELLIGENCE
BRANCH
14 AUG 1929
OFFICE
THE HEADQUARTERS

EKI-1

Returmas 4-
 generally. In spite of these manoeuvres, however, the Khoybun are distrusted by the majority of the Kurds, particularly by the tribal leaders.

2. The DASHNAK Committee.

The activities of WAHAN PAPAZIAN and his Dashnak Committee continue to be of little account, and their prestige has suffered considerably owing to their implication in the DIKHROUMI murder. The situation of the Dashnakists has become even more precarious of late owing to the discovery and arrest of the actual murderer of DIKHROUMI at MOSSOUL, for preliminary enquiries have almost certainly established the complicity of the Dashnakists in this affair.

3. The ROWANDUZ GROUP.

Further and searching enquiries have recently been made concerning the Rowanduz Committee or Group of Kurds, owing to doubts being expressed of its actual existence. As a result, it can be emphatically stated that, according to the most authoritative sources, this group does actually exist. It is not an organised Committee in the Occidental sense, or even as the KHOYBUN is organised, but is a loose association of Kurdish tribal leaders and sheikhs originating from the old Kurdish "TEBALI JEMIEYI" of pre-war days, at the head of which is SAYID TABA. The Rowanduz Group has no properly defined political programme, no funds to speak of, and has no sub-committees in other parts of Kurdistan. It is merely an association of tribal sheikhs who wish for an autonomous Kurdistan, preferably under a British Mandate. The Rowanduz Group is on good terms with the ISTIKIAL Party of Iraq, who more or less represent its interests in the Iraq Parliament. The group is opposed to the activities of the KHOYBUN and the latter's relations with the DASHNAKISTS, although they would not object to dealing direct with the Dashnakists in view of the financial assistance which PAPAZIAN might afford them. Some influential members of this group, such as

EKI-2

- 3 - 111C

Sheikh SIMKO, Sheikh ABDURRAHIM, brother of Sheikh SAID, Sheikh MAHDI, son of Sheikh SAID, have profited by the general amnesty and to Turkey returned/to rescue some of their property, but they will subsequently return to Iraq and Syria. Recently the Rowanduz Group have started publishing a Review in Kurdish, issued twice a month and called "ZARI KIRMANDJI" (The Kurdish Protest), the Editor of which is a certain Sheikh HUSHI Effendi. In one issue, HUSHI Effendi proposes to make May 26th an annual Kurdish national festival. May 26th is the day upon which the Turks hanged Sheikh ABDUL KADER and Sheikh SAID and their followers for their share in the Kurdish insurrection.

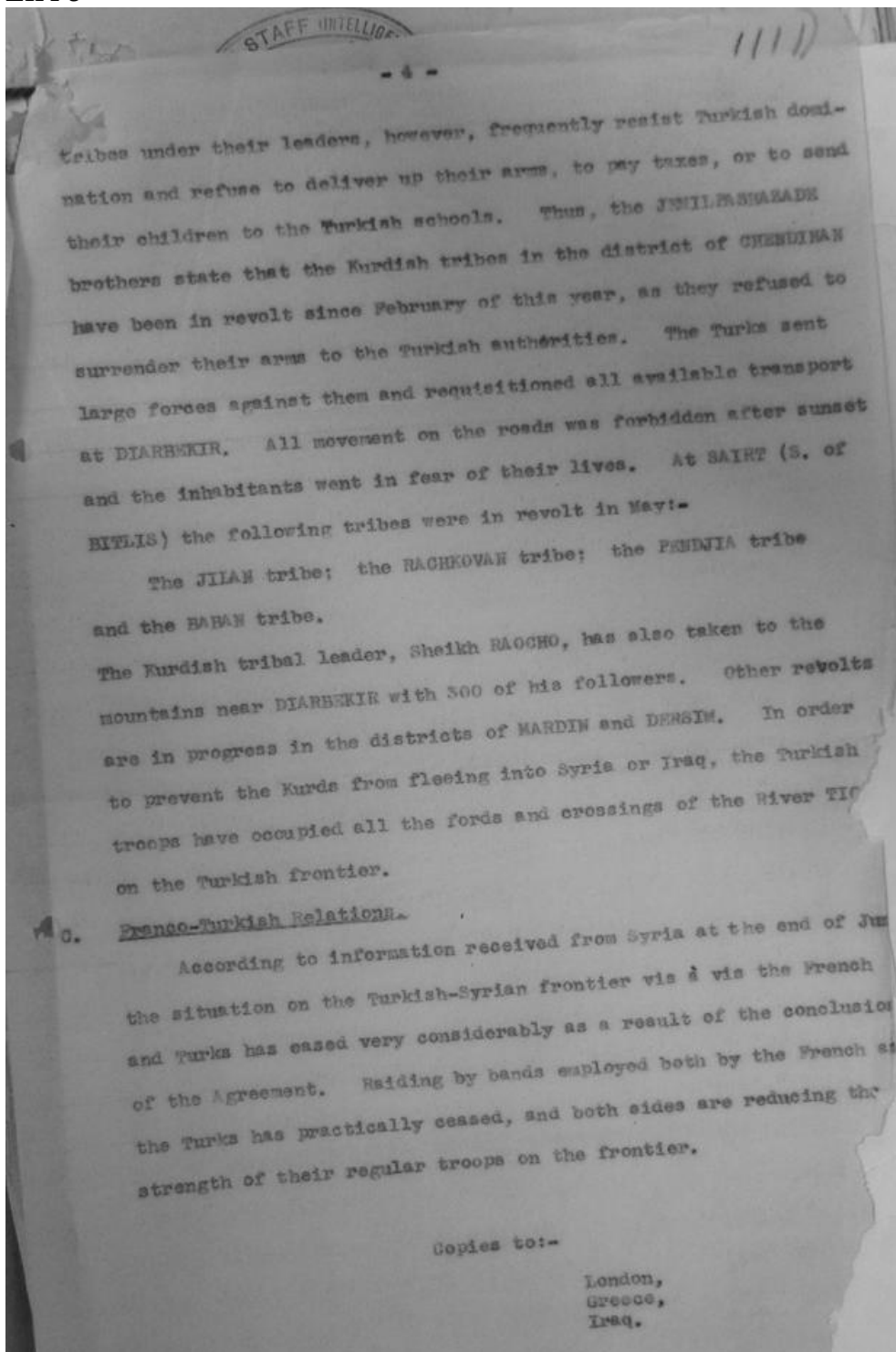
4. The JEMILPASHAZADE Party.

It appears that there is some likelihood of the formation of another Kurdish organisation. It will be remembered that, in report 352 it was stated that four brothers EKREM, KADRI, BEHREDDIN and MAHMOUD JEMILPASHAZADE, well-known Kurdish leaders, had escaped into Syria at the end of March. At first the brothers joined the KHOYBUN, but, according to a report supplied to the French Sureté at ALEPPO on June 14th, they now wish to form a new Kurdish organisation independent of the KHOYBUN. They are trying to find members amongst ex-officers of the Turkish army, of Kurdish and Circassian origin, and they have approached a certain Captain MIDEAT Bey, of Circassian origin, with a view to his joining the organisation with his brother officers. The importance of this new organisation is negligible at present.

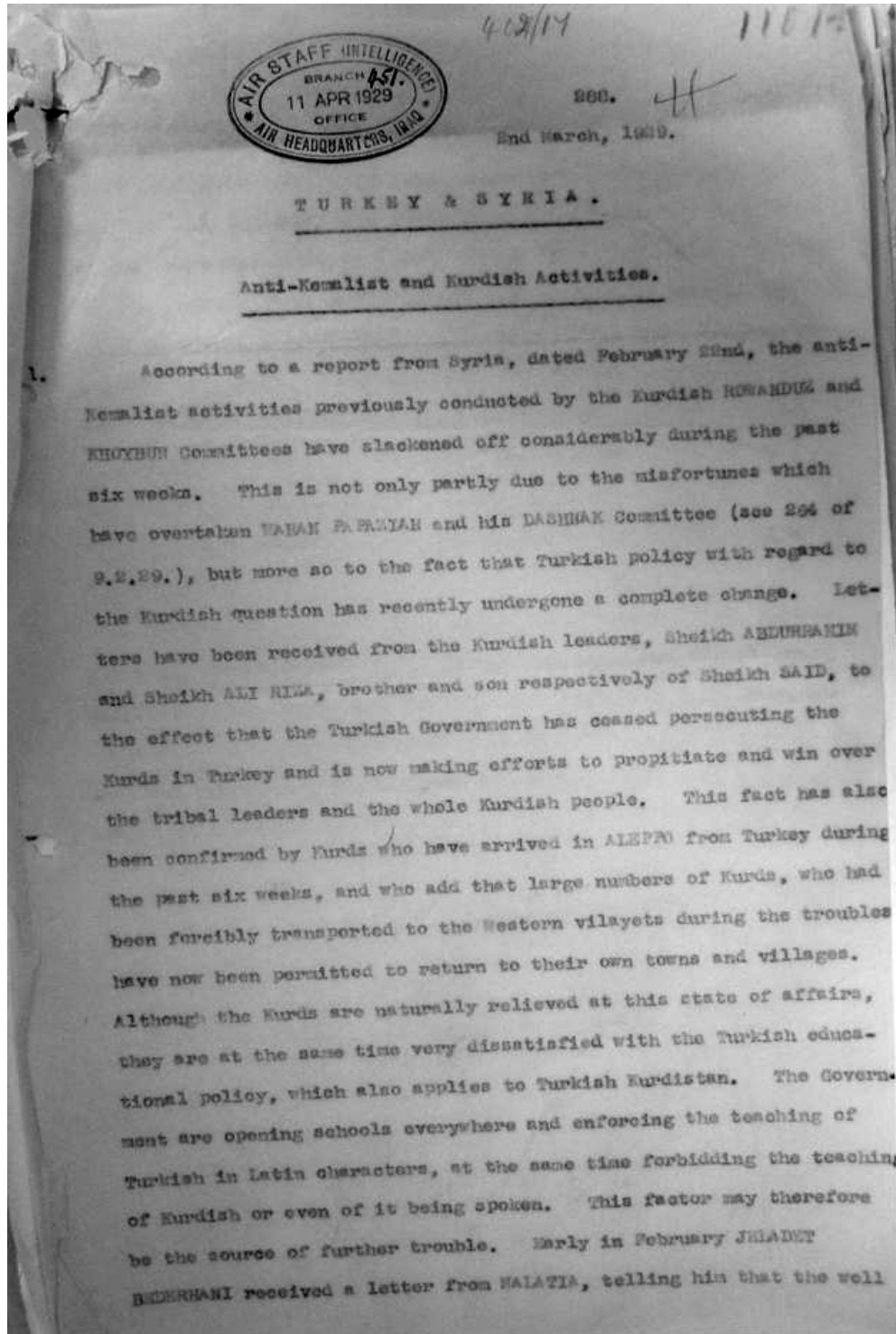
B. The Internal Situation in KURDISTAN and in Turkish vilayets inhabited by Kurds.

According to information obtained both from refugees from Kurdistan and also from letters conveyed secretly across the Syrian frontier, it appears that, although spasmodic revolts against the Turks occur from time to time in various parts of Kurdistan, a general Kurdish insurrectionary movement does not exist. Isolated

EKI-3

EK II

EK II-1

- 2 -

1100

known Sheikh BEM of that district had fled to the mountains with his men because the Turks had tried to force his family to go to school and learn Turkish in Latin characters. The Turkish authorities had not, however, used armed force to persuade him to return, but had sent reassuring and conciliatory messages. The net result of this state of affairs is, as has been previously stated, that the Kurds have ceased intriguing, temporarily at any rate, against the Kemalist Government. Nevertheless, the Turkish authorities are still on their guard against Kurdish intrigues, and are watching both the Syrian and Mosul frontiers very closely. Their Intelligence Services, particularly in Syria, are very active, and they keep a particularly watchful eye on the movements and dispositions of the French forces.

According to a report from Syria, dated February 3rd, İBRAHİM Bey TALİ, Inspector-General of the Eastern Vilayets, NEDJİM Paşa, G.O.C. 7th Army Corps, and the Vali of El AMİE have been given instructions to proceed to ANKARA to discuss the Kurdish situation and also the question of the Southern frontiers. They were expected to arrive at ANKARA early in February.

Copies to:-

London,
Greece,
Iraq,
File.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri****İngiltere Ulusal Arşivi (UK The National Archives)**

PRO, FO 602/52.

PRO, FO 602/8.

PRO, FO 881/5168A.

PRO, FO 226/225.

PRO, FO 882/14.

PRO, AIR 23/407.

Kitaplar

Akgül, Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yay., İstanbul, 2000.

Armaoğlu, Fahir H., *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, AÜ SBF Yay., 1975.

Çay, Abdülhaluk M., *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1996.

Gürsel, İbrahim Ethem, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977.

Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Ankara, 1947.

Khoury, Philip S., *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920 – 1945*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.

Minorsky, Vladimir F., *Musul Sorunu*, Çev: Salim Şahin, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1981.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1972.

Makaleler

Kaymaz, İhsan Şerif, "Emperyalizmin Kürt Kartı", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C. I, Sayı: 1 (Kış 2007), s. 156–191.

Sarıkoçuncu Değerli, Esra, "Lozan Barış Konferansında Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18 (Aralık 2007), s. 127–140.